

Беньківський В. О.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінально-правової політики та кримінального права
Інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

СПЕЦІАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОБЛЕМАТИКИ ПРИЧИННОГО ЗВ'ЯЗКУ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню спеціальних проблемних питань причинного зв'язку в кримінальному праві. До таких питань належать питання формалізації причинного зв'язку у самому кримінальному праві, способів та прийомів такої формалізації.

Автор пов'язує формалізацію причинного зв'язку з концепцією статті Кримінального кодексу. Необхідний момент формалізації причинного зв'язку – відображення причинного зв'язку у статті Кримінального кодексу.

У цьому зв'язку постає проблема правильного техніко-юридичного відображення (закріплення) причинного зв'язку; також необхідно звернути увагу на певні способи відображення причинного зв'язку в кримінальному праві залежно від особливостей кримінально-правових інститутів, елементів (складників) складу, законодавчої моделі кримінального правопорушення.

У статті звертається увага на те, що техніко-юридичне відображення причинного зв'язку як умова його необхідної формалізації має свою специфіку, зокрема в межах інституту співучасті.

Це зумовлюється тим, що у межах інституту співучасті розглядається причинний зв'язок між діями співучасників та злочинним результатом.

У статті розглядаються також особливості відображення причинного зв'язку використанням таких спеціальних кримінально-правових характеристик діяння, як «істотна шкода», «тяжкі наслідки».

Особливе значення причинний зв'язок має у межах інституту «злочин» (у сучасній кримінально-правовій інтерпретації у межах інституту «кримінальне правопорушення»); у межах інституту «злочин» формалізація причинного зв'язку відбувається указанням на те, що кримінальне правопорушення (злочин) на протигагу іншим правопорушенням заподіює правовим відносинам істотну шкоду.

У статті зазначається, що «тяжкі наслідки», як юридико-технічний елемент відображення причинного зв'язку, розглядаються як у Загальній, так і в Особливій частині КК України.

У статті зазначається, що формалізація причинного зв'язку є підставою для розгляду такого зв'язку як релевантного (відповідного правовим вимогам).

Формальний і юридичний причинний зв'язок має особливе значення для з'ясування його співвідношення і значення щодо окремих інститутів кримінального права.

Ключові слова: причинний зв'язок, стаття, Кримінальний кодекс, кримінально-правовий інститут, співучасть, злочин, істотна шкода, тяжкі наслідки.

Постановка проблеми. Безсумнівно, актуальним є розгляд причинного зв'язку як формального і юридичного елементу системи кримінального права. Необхідність такого розгляду

зумовлюється потребою відмежування релевантного (відповідного юридичним, правовим вимогам) причинного зв'язку від побутових, таких, що не мають юридичного значення зв'язків.

Уявлення про формальний і юридичний причинний зв'язок необхідне також для характеристики специфіки окремих кримінально-правових інститутів (зокрема, злочину, співучасті та ін.), їх особливостей порівняно з іншими інститутами, що не містять причинний зв'язок як окрему і важливу характеристику.

Аналіз досліджень і публікацій. Проблематиці формального і юридичного причинного зв'язку, його співвідношення з інститутами кримінального права і дослідженню такого зв'язку у межах окремих кримінально-правових інститутів були зокрема присвячені роботи таких авторів, як О.М. Миколенко («Теоретичні основи дослідження шкоди, заподіяної злочинном», 2005), Н.М. Ярмиш («Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве» (философско-правовой анализ), 2003), Д.В. Дударець («Причинний зв'язок у злочинах проти життя й здоров'я, що вчиняються шляхом бездіяльності», 2014) та ін.

Мета статті. Стаття присвячена дослідженню спеціальних проблемних питань причинного зв'язку в кримінальному праві.

Виклад основного матеріалу. Для утворення формального і юридичного причинного зв'язку, який би мав суто кримінально-правове значення у кримінальному праві, передбачений процес його правової формалізації. Правова формалізація причинно-наслідкового зв'язку у законодавстві можлива кількома варіантами:

- 1) причинно-наслідковий зв'язок передбачається Загальними частинами кодифікованих актів у поєднанні з формалізацією у межах статей Особливої частини;
- 2) причинно-наслідковий зв'язок передбачається тільки статтями Особливої частини [1, с. 362].

Ознаками юридичної формалізації (юридичного коригування, встановлення певних правових меж) причинно-наслідкового зв'язку є такі:

- 1) законодавчо-технічна: формування статті у поєднанні зі специфічною, «каузальною» термінологією;
- 2) юридичне коригування причини зв'язку: причина повинна бути визначена таким чином, щоб це дало підстави розглядати правові наслідки її виникнення;
- 3) визначається умова, за якої причинний зв'язок отримує своє юридичне, зокрема кримінально-правове значення (наприклад, підкреслюється той факт, що діяння повинне бути «необхідною умовою» результату, наслідку).

Необхідно зазначити, що п. 3 виникає тоді, коли формування формального і юридичного причинного зв'язку пов'я-

зане з його передбаченням в окремій статті Загальної частини кримінально-правового кодифікованого акта (Кодексу).

У межах інституційної характеристики каузальності формальним і юридичним проявом причинно-наслідкового зв'язку в кримінальному праві є, зокрема, зв'язок готування до вчинення діяння та правового наслідку у вигляді кримінальної відповідальності особи; аналогічно «замах – кримінальна відповідальність»; аналогічно «закінчений злочин – кримінальна відповідальність».

У цьому ж контексті можна розглядати правову ситуацію, пов'язану з фактичною помилкою, тобто неправильним уявленням особи про об'єктивні характеристики (ознаки) вчинюваного нею діяння [2].

У наведеному прикладі формальна (виражена певною термінологією) і юридична (узгоджена правниками під певною умовою і у межах інтерпретацій положень кодифікованого акта) каузальність має міжінституційний характер.

Міжінституційний характер каузальності у розглянутому випадку означає, що фіксується:

1) причина (причини): стадія (стадії) злочину;

2) наслідок, тобто кримінальна відповідальність особи за вчинення діяння на будь-якій з вищезазначених стадій.

Формальний і юридичний каузальний (причинно-наслідковий) зв'язок можна також фіксувати у разі, коли розглядається ситуація звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Зокрема, у ст.ст. 44–46 КК України можна виявити зв'язок виду «ступінь тяжкості діяння – звільнення від кримінальної відповідальності».

При цьому додатковими умовами такої каузальності є:

1) форма вини, у якій вчинюється діяння;

2) відшкодування збитків (зафіксований юридично факт відшкодування);

3) домовленість (фіксована юридично) між особою, що вчинила злочин, та потерпілою від нього особою.

Формальність зазначеного зв'язку, зокрема, підкреслюється у разі його інтерпретації та через термінологію, яка відображає важливі правові ситуації: «медіація», «кримінально-правова угода» та ін.; юридичність зв'язку – передбаченість його складників у межах певних статей.

У межах дослідження інституційних проявів каузальності у КК України можна розглянути її ускладнений варіант (якщо метою дослідження є фіксація формального і юридичного каузального зв'язку).

Зокрема, як уже зазначалося, у межах теоретичної інтерпретації положень Загальної частини КК України окремими науковцями, зокрема професором А.А. Музиною [3, с. 324–368], розглядався каузальний зв'язок виду «злочин (діяння) – тяжкі наслідки»; встановлення такого зв'язку породжує правовий наслідок у вигляді підвищеної за ступенем кримінальної відповідальності особи.

Тобто каузальність проявляється у процесі аналізу трьох інститутів: «злочин», «обставини, що обтяжують покарання» та «кримінальна відповідальність».

Відповідно, каузальність має вигляд «ланцюга»: «злочин (діяння) – тяжкі наслідки – кримінальна відповідальність» (обтяжуючий варіант).

Необхідно зазначити, що частина «ланцюга», «злочин – тяжкі наслідки» може розглядатися як прояв структурно зумовленого, виходячи з міжінституційного аналізу і юридичного

зв'язку, оскільки злочин володіє властивістю заподіювати; однак загалом (з урахуванням правового наслідку «кримінальна відповідальність») зазначений зв'язок (причинно-наслідковий «ланцюг») є формальним і юридичним.

Необхідно звернути увагу на те, що у доктрині кримінального права України розглядається такий (важливий з точки зору дослідження формальної і юридичної каузальності, зв'язку) комплекс кримінально-правових наслідків:

1) покарання;

2) кримінально-правові наслідки;

3) інші кримінально-правові наслідки;

4) примусові заходи медичного характеру;

5) спеціальна конфіскація.

Такий комплекс був предметом дослідження таких науковців, як В.І. Борисов, В.С. Батиргареева та ін.

Але детальний аналіз перелічених кримінально-правових наслідків не є завданням представленого дослідження.

Відповідно, з погляду автора представленого дослідження у разі виявлення (інтерпретації) формальної і юридичної каузальності (зв'язку) досить використовувати загальне поняття «правовий наслідок»; логічний обсяг такого поняття пов'язаний з такими кримінально-правовими ситуаціями, коли як результат вчинення караного діяння або у зв'язку із ним породжуються певні правообмеження, особливі правові режими щодо особи.

Необхідно зазначити, що для з'ясування у межах КК України формальної і юридичної каузальності (каузального зв'язку) треба використовувати положення формальної логіки щодо підстави (сукупності необхідних і достатніх умов) результату; інакше виникає можливість помилки щодо оцінки характеру зв'язку.

Зокрема, не можна розглядати як прояв формальної і юридичної каузальності зв'язок правових (кримінально-правових) станів і результату.

Наприклад, ідеться про зв'язок судимості (не погашеної або не знятої у судовому порядку) та правових обмежень для особи: у такому разі можна фіксувати поєднання кількох проявів некаузальності, що буде з'ясовано далі.

Аналогічно можна констатувати відсутність каузальності у разі, якщо особа під час здійснення діяння перебуває у стані неосудності; правовий наслідок у вигляді правової заборони щодо притягнення таких осіб до кримінальної відповідальності є таким, що корелює (а не є результатом) зі станом неосудності.

Логічна підстава певного результату у кримінальному праві, на наш погляд, виражається та реалізується у певній активності суб'єкта, який своєю поведінкою породжує певний правовий стан, який «тягне» за собою правові наслідки.

Кримінально-правові стани, названі вище та ін., не є причиною у формальному і юридичному сенсі, але однією з умов настання правового (кримінально-правового) наслідку, що стоїть особі, яка порушує кримінально-правові приписи.

Уточнено, що зв'язок «стан – правовий результат» є кореляцією, тобто некаузальним зв'язком, у якому зміна або виникнення правового (кримінально-правового, забороненого нормами Кримінального кодексу України) стану пов'язана із зміною (виникненням) правового режиму щодо особи, яка порушує нормативні приписи кримінально-правового кодифікованого акта.

Дещо спрощено виглядає ситуація, коли розглядається структурно зумовлений і юридичний каузальний (причинно-наслідковий) зв'язок.

Необхідно ще раз підкреслити, що структурно зумовлений і юридичний зв'язок є таким, тому що його правову характеристику і необхідність зумовлює специфіка (специфічна структура) кримінально-правового інституту або поєднання складових елементів інших інститутів, зумовлена типовою «реальною» поведінкою суб'єкта злочину або загалом суб'єкта кримінально-правових відносин.

Зокрема, інститут «злочин» виявляє себе через каузальність (каузальний, причинно-наслідковий зв'язок) як безпосередньо, так і через поєднання його характеристик (складних елементів) і характеристик іншого інституту у межах КК України.

Безпосередньо інститут «злочин» виявляє себе через каузальність у разі інтерпретації положень ч.ч. 1, 2 ст. 11 КК України; інтерпретація (тлумачення) показує, що:

1) на загальнонормативному рівні визначається спричинююча властивість злочину;

2) по суті, у межах ст. 11 КК України і на основі інтерпретації її положень як відмежовуюча характеристика злочину розглядається зв'язок виду «діяння – істотна шкода».

Інститут «злочин» містить у собі нормативне характеризування спричинюючої (заподіюючої) властивості караного діяння; згадане характеризування встановлюється інтерпретацією правового формулювання ч. 2 ст. 11 («малозначне діяння»), де зазначається, зокрема, що малозначне діяння не заподіює істотну шкоду. Відповідно, злочин заподіює таку шкоду (підтвердження негативно-спричинюючої властивості діяння).

З урахуванням ч. 1 ст. 11 КК України (де відбувається характеристика караного діяння) та відображеного у ч. 2 ст. 11 КК України наслідку «істотна шкода» утворюється зв'язок «діяння (злочин) – істотна шкода».

Такий каузальний зв'язок має юридичне і узагальнене значення, а також виконує критеріальну функцію.

Критеріальна функція полягає у тому, що «діяння – істотна шкода» впливає на побудову (юридичне конструювання) злочинів, передбачених Особливою частиною КК України [4].

Як уже неодноразово зазначалося, злочин виявляє свою каузальність, коли розглядаються тяжкі наслідки (п. 5 ст. 67 КК України), що ним заподіюються. Можна також стверджувати, що інститут «злочин» пов'язаний за критерієм «каузальність» з положеннями ст. 67 КК України («Обставини, які обтяжують покарання»).

Зокрема, на погляд автора дослідження, каузальність виражена не тільки зв'язком «діяння (злочин) – тяжкі наслідки», але й зв'язком «діяння (злочин) – вчинення злочину щодо особи похилого віку, особи з інвалідністю або особи, яка перебуває у безпорадному стані – реальна загроза негативних наслідків»; тобто, аналізуючи інституційне співвідношення «злочин» – «обставини, які обтяжують покарання», необхідно провести операцію інтерпретації, враховуючи особливі соціальні і медичні характеристики осіб, щодо яких здійснюється злочин, оскільки вони у поєднанні з посяганням з великою вірогідністю можуть зумовити негативні наслідки.

У межах інституту «співучасть» (ст.ст. 26–31 КК України) фіксується типовий каузальний зв'язок між діями співучасників у вчиненні умисного злочину та злочинним результатом; проміжні висновки щодо інституту «співучасть» були представлені вище.

Якщо у межах інституту «співучасть» наявність причинно-наслідкового зв'язку не викликає сумнівів, то у межах

інституту «причетність» (ч. 6 ст. 27 КК України та ін.) фіксація такого зв'язку потребує додаткового аналізу.

Аналіз інституту «причетність» дозволяє зробити попередній висновок, що до нього відноситься або його характеризує:

1) нормативне положення, передбачене ч.ч. 6, 7 ст. 27 КК України;

2) статті 198, 396 КК України;

3) інші статті (норми), у межах яких можна виявити вищезгаданий інститут.

Зокрема, з аналізу положень статей 364, 368, 369 КК України можна зробити висновок про можливість потурання (зокрема, бездіяльності) як різновиду причетності до злочину. Тобто у таких нормах реалізується те, що причетність – дія чи бездіяльність, що безпосередньо стосується злочину, але не є співучастью [5, с. 97].

Перелічені наявні та можливі (у разі інтерпретації) варіанти причетності конкретизуються нормативно як:

1) не обіцяне заздалегідь переховування злочинця;

2) не обіцяне заздалегідь приховування знарядь і засобів вчинення злочину;

3) заздалегідь не обіцяне приховування слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів.

Правовий сенс нормативного визначення і конкретизації причетності, зокрема у ч. 6 ст. 27 КК України, полягає, на думку автора представленого дослідження, у попередженні або запобіганні:

а) поведінки, «лояльної» до злочинців та їхньої злочинної діяльності;

б) комплексній шкоді суспільним відносинам, яка завдається такою нормативно визначеною формою посткримінальної (у сенсі, як правило, після злочину) формою людської поведінки.

Заздалегідь не обіцяне приховування може розглядатися як певна сукупність дій або прийомів, або способів приховування.

Тобто формується певна причина, що передбачає настання (або обумовлення) наслідків.

Однак виникає питання про зміст і природу таких наслідків.

У ситуації з інститутом «причетність» у разі заздалегідь не обіцяного приховування (дій з приховування) викликає, на наш погляд, особливий прояв каузальності, який не зводиться ні до формального, юридичного, ні до структурно зумовленого і юридичного зв'язку.

На наш погляд, оскільки наслідок від дій у разі заздалегідь не обіцяного приховування має фактичний і неконкретизований характер (конкретні втрати внаслідок приховування або створення умов для вчинення іншого злочину та ін.) можна стверджувати про існування особливого каузального зв'язку, у якому:

1) причина (діяння) має нормативний характер (дії за заздалегідь не обіцяного приховування);

2) фактичний наслідок неконкретизованого характеру.

Каузальний зв'язок, що характеризує інститут «причетність», можна розглядати як нормативно-фактичний: інтерпретацією положень ч. 6 ст. 27 КК України встановлюється зміст заздалегідь не обіцяного приховування як сукупності дій (причини); з'ясується або встановлюється фактичний наслідок вищезазначеного приховування.

Значення розглянутого прояву каузальності у з'ясуванні змісту особливих різновидів караної діяльності.

Причетність може бути пов'язана як з вчиненням одного й односуб'єктного злочину, так і бути певним наслідком співучасті або може бути пов'язаною зі скоєнням злочину у складі групи осіб.

Законодавець, очевидно, пов'язує інститут «співучасть» та інститут «причетність» у межах однієї статті (ст. 27 КК України), досягаючи при цьому таких цілей:

1) відмежування співучасті в її особливому прояві (заздалегідь обіцяне приховування) від суміжного прояву (заздалегідь не обіцяне приховування);

2) формуючи загальнонормативні підстави для прояву і конкретизації співучасті та причетності в Особливій частині КК України.

Разом із тим можна зробити припущення про те, що нормативне поєднання «рольової» і змістової конкретизації співучасті та причетності у межах ст. 27 КК України має додаткову мету – окреслити (або підкреслити) зв'язок названих видів караної діяльності.

У сучасному КК України йдеться, на наш погляд, про унормований законодавцем логічний обсяг правових ситуацій:

1) одинарний злочин у поєднанні з причетністю;

2) співучасть у поєднанні з причетністю;

3) причетність як така.

Перспективною у науковому відношенні є п. 2, оскільки у межах аналізу можна з'ясувати зв'язок обумовлення причетності і співучасті; тут причетність до злочину, скоєного співучасниками, може розглядатися як умова (а не причина, якими є дії співучасників) результату.

Тобто мається на увазі, що з певним застереженням (і це закріплюється нормативно у межах ст. 27 КК України) можна вести мову про існування зв'язку обумовлення «співучасть – причетність»; зв'язок обумовлення може розглядатися як певна умова, яка сприяє «класичному» причинному зв'язку.

Разом з тим такий зв'язок не завжди є очевидним і потребує окреслення кола відповідних випадків.

Каузальний (причинно-наслідковий зв'язок) розглядається також у межах інституту «множинність злочинів».

Зокрема, каузальний зв'язок може розглядатися у разі т.з. «ідеальної» сукупності злочинів, коли одна дія може спричинити наслідки, які в процесі кримінально-правової оцінки отримують юридичний «статус» окремих і часто різних за характером злочинів.

Зокрема, тут можна розглянути «класичний» випадок, коли дія (конкретно підпал) правопорушника одночасно породжує злочин «умисне вбивство» та злочин «умисне знищення чужого майна».

Завершуючи інституційний аналіз (характеристику) каузальності (причинно-наслідкового зв'язку) в кримінальному праві України, необхідно відзначити, що перспективним у межах зазначеної проблематики є каузальний аналіз співвідношень «предикат (предикатний злочин) – основний злочин».

Такий аналіз, на погляд автора цього дослідження, цікавий тим, що предикат (предикатне діяння, злочин) водночас може розглядатися як умова щодо основного злочину. У межах КК України розглядається зв'язок предикатного злочину (наприклад, пов'язаного зі зловживанням владою або службовим становищем) та злочином, передбаченим статтею 209 КК України [6, с. 128] «Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом».

Тобто можна розглядати можливість поєднання каузального зв'язку та зв'язку обумовлення.

Однак необхідно підкреслити, що розгляд проблемних питань співвідношення каузальності (конкретний прояв – причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками) та некаузальності (такі зв'язки, як функціональний, зв'язок обумовлення, зв'язок станів та ін.) потребує окремого і додаткового наукового дослідження.

Висновки. Виходячи з викладеного, можна зробити такі висновки:

1) для вирішення кримінально-правових завдань необхідно з'ясувати критерії формального і юридичного причинного зв'язку;

2) необхідно підкреслити тісний зв'язок формального і юридичного причинного зв'язку з окремими інститутами кримінального права (зокрема, інститути «злочин», «співучасть», «причетність»);

3) причинний зв'язок має велике значення в межах аналізу окремих інститутів і статей кримінального права лише, якщо він набуває рис релевантності (відповідності правовим, юридико-технічним або законодавчо-технічним вимогам);

4) перспективним є дослідження співвідношення причинного зв'язку зі зв'язками непричинного (некаузального) характеру;

5) зазначене у п. 4 можна розглядати як у межах аналізу окремого інституту, зокрема співучасті у вчиненні кримінального правопорушення, так і у межах аналізу змісту окремих діянь, передбачених окремими статтями Кримінального кодексу України.

Література:

1. Беньківський В.О. Юридичні межі причинно-наслідкового зв'язку: методологічний базис та кримінально-правова реалізація. *Держава і право* : збірник наукових праць. *Серія Юридичні науки*. Випуск 75. Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2017. С. 358–365.
2. При фактичній помилці особа правильно оцінює юридичну, правову характеристику певного діяння як конкретного злочину, проте помиляється у його фактичних ознаках. URL: <https://blog.liga.net/user/iyakovlev/article/19023> (дата звернення: 07.07.2021).
3. Музика А.А. Причинний зв'язок у кримінальному праві. *Альманах кримінального права* : збірник статей. Вип. 1. / Відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. Музика А.А., С.Р. Багіров. Київ : Правова єдність, 2008. С. 324–368.
4. Кримінальний кодекс України зі змінами та доповненнями станом на 01.07.2021 р. Київ : ПАЛІВОДА А.В., 2021. 264 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко та ін. ; за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернеся. 2-ге вид., перераб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
6. Кримінальний кодекс України. / Автор ідеї Ганна Копилова. Люстрації: Нікіта Кравцов. Київ : Видавництво «Основи», 2016. 269 с.

Benkivskiy V. Special issues of causation: criminal law aspect

Summary. The article is devoted to the study of special problematic issues of causation in criminal law. Such issues include the formalization of the causal link in criminal law itself, the methods and techniques of such formalization.

The author connects the formalization of the causal link with the concept of the article of the Criminal Code.

The necessary moment of formalization of causation is the reflection of causation in the article of the Criminal Code.

In this regard, there is a problem of proper technical and legal reflection (consolidation) of the causal link; also, it is necessary to pay attention to certain ways of reflecting the causal link in criminal law, depending on the characteristics of criminal law institutions, elements (components) of the composition, the legislative model of the criminal offense.

The article draws attention to the fact that the technical and legal reflection of causation as a condition for its necessary formalization has its own specifics, in particular within the institution of complicity.

This is due to the fact that within the institution of complicity, the causal link between the actions of the accomplices and the criminal outcome is considered.

The article also considers the features of the reflection of the causal link using such special criminal characteristics of the act as “significant damage”, “grave consequences”.

Of particular importance is the causal link within the institution of “crime” (in the modern criminal-legal interpretation within the institution of “criminal offense”); within the institution of “crime”, the formalization of the causal link is an indication that a criminal offense (crime) in contrast to other offenses causes significant harm to legal connection.

The article notes that “severe consequences”, as a legal and technical element of the reflection of causation, are considered in both the General and the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The article notes that the formalization of causation is the basis for the implementation of legal requirements. Formal-legal causal connection is of particular importance to clarify the meaning of individual institutions of criminal law.

Key words: causal connection, article, Criminal Code, criminal law institute, complicity, crime, significant harm, grave consequences.